

beskrivelse af danernes kristianisering – et af de emner som førstemanden i dette studium, Hellmuth Beumann, har ladet ligge.¹³ Henrik Fuglefængers tvangsdåb af den danske kong Gnupa kan nemlig ses som første led i en udvikling der efterfølges af Poppas omvendelse af hele folket med Harald Blåtand i spidsen. Mønstret er hentet i litterære forlæg og kan ikke bruges som en uimodsigelig forklaring på hvad der skete da danerne blev kristne.¹⁴

Præfigurationen udgjorde et nyttigt middel til at bibringe moralske og politiske budskaber samtidig med at forbindelse mellem Nordens ædle forhistorie og den følgende kristne historie gav mening til hele den nordiske historie, siger Weber til sidst. Forskellen mellem de forskellige perioder af historieskrivning belyses heldigt af en sammenligning mellem Ares og Laxdøla-sagaens beskrivelse af Olaf Trygvasons forsøg på at omvende islændingene til kristendommen. Ares beretning om kong Olafs faste standpunkt bliver i den yngre saga til et rent rygte og udbygges med en historie om hvordan islændingene på egen hånd ønskede dåben!

Anmelderen nikker genkendende til Webers synsmåde.¹⁵ Anklagen for en reduktion af historien ved betragtningen af beretninger som levn kan afvises: denne metode udvider vor indsigt i middelalderlig tænkemåde. Hvor man tidligere resigneret har indrømmet at kildekritikken gør historien fattigere men sikrere, vil nutidens historiografiske forskning hævde at den større sikkerhed i brug af de skriftlige kilder som vægten på fortolkningen medfører, både hjælper til en bedre koordinering med andre kildetyper og til en dybere forståelse af middelalderens mennesker.

Inge Skovgaard-Petersen

ERLAND PORSMOSE: De fynske landsbyers historie – i dyrkningsfælleskabets tid. Odense University Studies in History and Social Sciences 109. Odense, Universitetsforlaget 1987. 308 s., ill.; 231,80 kr.

Trods sine unge år er Erland Porsmose ingen ukendt skikkelse i dansk bebyggelsehistorisk forskning. Bag sig har han allerede et omfattende historisk og arkæologisk arbejde med det fynske landskabs og bondesam-

¹³ Hellmuth Beumann: *Widukind von Korvei*, 1950.

¹⁴ Det er Widukinds mulige sammensætning af de to begivenheder der vækker skepsis. Hver for sig er de nævnt i andre kilder, dog med udpræget kejservenlig tendens.

¹⁵ Der henvises til Webers omfattende noteapparat hvortil kan føjes I. Skovgaard-Petersen: *Da Tidernes herre var nær*, 1987.

funds historie fra vikingetiden til landboreformerne, mest omfattende udmøntet i den 5.000 sider store landsbyregistrant og i licentiatafhandlingen om »Den regulerede landsby« (1981). Samtidig har han bevidst og konsekvent fastholdt en tværfaglighed, som forener historisk, arkæologisk og kulturgeografisk teknik, men sammenholdt af historikerens styrende problemformulering. Hele dette arbejde sammenfattes nu i disputatsafhandlingen.¹

Bedømmelsesudvalget har altså været i den noget usædvanlige situation at skulle tage stilling til en disputats, som i synteseform fremlægger resultaterne af Porsmoses egen – og andres – forskning. Det er i anmelderens øjne ikke nogen helt ringe eller uinteressant fornyelse af den akademiske disputatstradition, forudsat at syntesen ikke blot former sig som mekanisk kondensering af en række specialarbejder. Den stiller den ideale fordring, at historikerens fremstilling bæres af et overordnet helhedssyn, en bærende idé; men naturligvis uden af den grund at give afkald på den videnskabelige præcision ved svævende og generelle formuleringer eller *sweeping statements*.

I sin teoretiske ledsageafhandling (s.5) sætter Porsmose sig det som sine overordnede mål at »skabe grundlaget for en geografisk-økonomisk styret syntese af hele samfundsudviklingen« og i selve bogen (s.4), i synteseform at kortlægge og fortolke »landsbyudviklingen og i videre forstand det agrare samfunds udvikling«. Arbejdet tænkes bygget op i tre faser, 1) en »beskrivelse og forklaring af udviklingen i samfundets fysiske struktur i tiden ca. 1000-1800« 2) på basis heraf at undersøge »driftsøkonomien i samme tidsrum« og endelig 3) at give »en beskrivelse af produktionens fordeling i samfundet, herunder afgifts-, skatte- og handelsforhold«. Disputatsen omfatter kun første led i denne trilogi. Det andet skal tilgodeses ved igangværende mikroundersøgelser, medens det tredje endnu tilhører fremtiden. Som helhed er det anm.s opfattelse, at den nu foreliggende afhandling fuldtud udfylder sin syntesefunktion, så langt den rækker, geografisk, kronologisk og sagligt.

Den geografiske afgrænsning til den fynske øgruppe motiveres naturligvis af både overkommelighedshensyn og af afhandlingens bevidste tværfaglighed. Det springende punkt ligger snarere i, at Fyn (s.15) karakteriseres som »en hel lille verdensdel«, et mellemproportionalområ-

¹ Anm. sammenfatter min opposition *ex officio* ved disputatsforsvaret ved Odense universitet 1987 4. dec. Den første officielle opponents, professor, dr.phil. Erik Ulsigs indlæg trykkes i »Historie: Jydske samlinger«. – I bedømmelsen indgik også forf.s »Bebyggelseshistorisk teori og syntese – landsbyens udvikling ca. 1000-1800 e.Kr. (OU 1987, 50 dupl.sider).

de, som forener tendenser, som mere rendyrket eller ekstremt har været tilstede i andre landsdele, at synspunkt, som oftere gentages. Nu udtrykker gennemsnit eller mellemproportionaler jo ikke nødvendigvis det typiske. Som eksempel kunde man anføre den bebyggelses- og udnyttelsesmæssige grænse, som (f.eks. s.214f., 230) tjener til forklaring af landsbyfællesskabets strukturelle sprængning i reformtiden. Men gælder det også regioner i Jylland og i Skåne, at man ligeledes der havde nået den interne kolonisationsgrænse? På tilsvarende måde kan man savne komparation med geografisk nærliggende områder – Nordtyskland, Holland – der udsættes for lignende, ydre impulser, men som reagerer anderledes. Mere udsyn kunde have tjent som check og kontrol på forf.s forklaringer.

Kronologisk markerer matrikuleringsarbejderne i 1680'erne en grænse mellem en dyb, empirisk indsigt og en senere, mere impressionistisk fase, som vel også kan støtte sig til empirisk materiale (især landsbyregistranten), men som også i højere grad må bygge på andres arbejder. Porsmose vedgår redeligt usikkerheden; men selvom også disse afsnit vidner om indsigt og indeholder mange rammende karakteristiker, skifter afhandlingen til en vis grad fysiognomi fra syntese til tese eller hypotese. Når det er sagt, bør det også føjes til, at ansvaret ikke ensidigt er forf.s, fordi vor viden om enevældens periode stadig er uhyggeligt mangelfuld.

Helt præcist samles disputatsafhandlingens mål (s.10 og 274) om tre hovedspørgsmål: 1) Hvorledes og hvorfor afløses jernalderens mobile landsby af den permanente/stationære landsby ved slutningen af vikingetiden? 2) Hvorledes udviklede landsbyernes struktur – deres antal og fordeling og deres indre strukturer – sig i hovedtræk fra tilblivelsesperioden til reformtiden? (et »hvorfor« mangler her), og 3) hvorledes og hvorfor opløses landsbyfællesskabet fra slutningen af 18.århundrede? Punkt 2 rummer da den egentlige kortlægning og forklaring af lændsby-samfundenes strukturelle og funktionelle forhold over det meget lange tidsspand, medens det første og sidste led beskæftiger sig med gennemgribende strukturbrud og med forandringsdynamiken.

Den samlede »beskrivelse og forståelse af landsbybebyggelsens udvikling« forudsætter således en styrende model (jf. Teori og syntese, s.6-10; Den regulerede landsby I, s. 22-27). At den skulle blive en udtømmende »knappologi« – antage automatfunktion – er på forhånd urimeligt; den må smidigt kunne tjene som heuristisk rammeapparat (og er dermed kildeoverskridende), og den skal først og fremmest være logisk konsistent og operationel. Begge dele gør forf. sig fuldtud klart og afviser med god ret enstrengede eller deterministiske forklaringer til fordel for en model med bebyggelsen som centrum og befolkningsforhold, driftsformer, na-

tur, afgifter og handel som variable, indbyrdes forbundne, men ingenlunde konstante.

Fortolkningsapparatet giver altså muligheder for at operere dialektisk på flere planer, økologiske, økonomiske, sociale og fiskale; det gør det muligt at arbejde med faseopdeling indenfor de givne, strukturelle og kronologiske rammer, som landsbyfællesskabet afgrænser; og dermed også i praksis mulighed for varierende vægtning af de afgørende forklaringsfaktorer, som dermed bliver et bærende led i bogens argumentation. Netop denne fleksibilitet er velgørende i et arbejde som dette og som helhed uangribelig.

Forf. lægger således (s. 59f.) en udslagsgivende vægt på kongemagtens og kirkens opbygning og deres organisatoriske og fiskale krav (leding, sogneorganisation, tiende) til forklaring af »det gamle strukturbrud«, overgangen fra de mobile til de stationære landsbysamfund, dvs. afgifts- og organisationsfaktorerne. For den samtidige eller efterfølgende ekspansionsperiode bliver det demografiske pres på ressourcerne og behovet for decentralisation (torper, udflytterbyer) af central betydning (s. 71f., 76), hvorimod vi hører mindre om samfundets og godsstrukturernes aristokratiske præg i højmiddelalderen. I senmiddelalderen tjener de demografiske faktorer påny til forklaring af kontraktion eller rettere koncentration, men billedet kompliceres dels af social »demokratisering« (fæstegårdssystemet fik sin varige form), dels af godsejernes begyndende regulering af landsbysamfund og kulturlandskab (s. 88-108). Endelig bliver i de sidste afsnit landsbysamfundenes indordning i godssystemet. »klassedelingerne« afspejlinger i kulturlandskabet, den ulige ressourcefordeling hovedled i adelsvældens og enevældens landbosamfund, hvori- mod de statsfiskale momenter nok undervurderes.

Indtil 1682 har det strukturbeskrivende og -analyserende arbejde i stor udstrækning – men langt fra udelukkende – kunnet bygges på den grundlæggende kortlægning i »Den regulerede landsby«, dér dog i retrospektiv form, fordi matrikuleringen måtte være det faste udgangspunkt. Alle elementerne – landsbyer, gårde, huse – følges op i 18. og 19. århundrede med Erik Pontoppidan, Gregers Begtrup, indberetningerne 1770 og den mere officielle statistik som grundlag.² Det tekniske hovedræsonnement ligger i, at materialet – gårdtællinger – giver muligheder for statusopgørelser over gård- og husbestand (det sidste dog med en vis usikkerhed) på en række skæringspunkter, som endda ligger kronologisk tæt på hinanden efter 1500. Selvom materialets herkomst ikke er absolut

² *En passant*: Forf. har gennemgående ladet sig nøje med indekstal, men giver desværre ikke det absolutte talmateriale. – Og selvom bogen har mange krydshenvisninger, vilde et sagregister her have været en velgerning.

homogent, giver det forf. mulighederne for at foretage nettoopgørelser over de forskydninger, som har fundet sted i intervallerne, gennemgående det sikreste grundlag, som kan tilvejebringes. Arkæologisk og kartografisk materiale må derimod få en langt mere central betydning i middelalderafsnittene.

Middelalderafsnittene må anm. klogeligt forbigå.³ Men det vilde være unfair ikke at fremhæve enkelte hovedresultater. Det gælder den grundlæggende og systematiske, arkæologiske påvisning af landsbyernes stabilisering i senvikingetiden,⁴ den vægtige – arkæologisk og kartografisk begrundede – påpegning af, at torpbebyggelsen i den tidlige middelalder i høj grad kan repræsentere decentralisering snarere end kolonisation, og den senmiddelalderlige krise snarere koncentration end ensidig kontraktion og ødelæggelse. På den anden side står senmiddelalderafsnittene nok noget svagere, bl.a. på grund af det fynske dokumentmateriales velkendte karrighed.

Medens landsbyanlæggelserne, torpbebyggelsen og ødegårdskrisen (kap. III-V) har kunnet behandles som kronologiske enheder, spaltes de følgende tre århundreders udvikling – bl.a. ved på baggrund af det fyldigere kildemateriale – op i to parallelle hovedforløb, »gods og landsby 1500-1800« (kap. VI) og »gårdbrugervilkår – selvejere og fæstere« (kap. VII), henholdsvis overvejende kortlægning og forklaring. Trods denne sideløbende opdeling er det dog væsentligt, at strukturer og kontinuitetsbrud 1300-1800 anskues som en helhed, formet af bestemte mønstre og underkastet en forandringsdynamik, som vel ændres undervejs, men som stadig er tilstede.

I hovedsagen kortlægger kap. VI forløbet efter middelalderen, men må også bevæge sig ind i forklaringerne, medens det følgende kapitel lægger op til reformtidens strukturbrud. Ganske kort sammenfattet er det Porsmoses hovedsynspunkt, at kulturlandskab og bondesamfund underordnes og organiseres under hensyn til herregårdenes tarv. Men den stabilitet i gårdantallet, som kan konstateres, dækker over tydelig tilbagegang i skovbygderne og en vis vækst i slettezonerne, ligesom godserne – tilskyndet af senmiddelalderens *øksneboom* – tilegnede sig løvens part af skov- og engressourcerne. Endelig underbygger undersøgelsen definitivt tidligere antagelser af, at det stigende befolkningsoverskud assimileredes i husmandssteder med eller uden jord og som arbejdskraftreserver for de mange godser.

³ Jeg må her henvise til Erik Ulsigs diskussion; jf. note 1.

⁴ Når Fyn opfattes som en mellemproportional for hele riget, nærmer det sig dog ringslutning at hævde (s.36), at de fynske resultater får direkte konsekvenser også for de igangværende skånske studier.

Kortlægningsarbejdet er uangribeligt og hovedsynspunktet utvivlsomt ligeledes holdbart. Det er derimod vanskeligt nok at udskille forklaringslementerne uden at foregribe den planlagte undersøgelsesetape 3. Holder vi os foreløbig til det grundlæggende ramme- og begrebsapparat, er hovedelementet den storgodsudvikling, Porsmose mener at kunne konstatere, og dens hovedingredienser, godsarrondering, hovedgårdsvækst, gårdnedlæggelser og hoveriets vækst, hvortil naturligvis kommer godsorganisatoriske forhold – bl.a. den vigtige egaliseringsproces af landsbyerne, som forf. med rette lægger meget vægt på – og fiskale impulser (især under cnevælden), som til gengæld nok undervurderes. Svagheden ligger her blot i, at begreberne anvendes noget svævende og elastisk, både sagligt og kronologisk.

Først og fremmest er anm. stadig betænkelig ved en mekanisk stordriftsgrænse, her sat til 41 td.htk. (s.111) og atter et landsgennemsnit.⁵ Rigtigere vilde det være at opfatte hovedgårdsbegrebet funktionelt, og det er da også den tanke, Porsmose nærmer sig (s.110) ved at fremhæve sammenhængen mellem hovedgårdsmarkernes størrelse og hoveriet, her blot med det forbehold, at driftsintensitet – agerbrug eller kvægavl – også må have spillet en rolle. Hovedgårdenes størrelse og kapacitet lader sig jo først fastslå 1682, på Fyn da 11% af det samlede hartkorn (s.159f.; landsgennemsnittet var 8.7%). Desværre bringer Porsmose ingen tilsvarende beregning på grundlag af indberetningerne 1770 – en sådan vilde have afsløret, at 12-13% af hartkornet da blev drevet under hovedgårdene, og at størrelsesforholdene ikke var væsentligt anderledes end i 1682. Porsmose har således utvivlsomt ret i, at hovedparten af hovedgårdsekspansionen falder inden matrikuleringen,⁶ men så må det også tilføjes, at den beherskede ekspansion senere snarest kunde pege i retning af driftsintensivering eller driftsomlægning (bl.a. til mejeridrift, som forf. slet ikke berører), men under alle omstændigheder formentlig mere arbejdskrævende.

Hvad angår landsby- og gårdnedlæggelserne bevæger Porsmose sig på sikrere grund, fordi hans statusmetodik (kombineret med andre kilder) gør det muligt at følge enhederne systematisk. Han når derved til det plausible resultat, at 7-8% af øgruppens gårde må være forsvundet i periodens løb, og at nedlæggelserne overvejende fandt sted i skovbyggerne, men omtrentligt opvejes af ekspansion i sletterregionen. Tallet ligger

⁵ Jf. HT86. Kbh. 1986, s. 349f. For den flg. argumentation må jeg nøjes med at henvise til min: »Godsdrift og magtstat: Det danske resourcesystem 1630-1730« (Foreløbig udg. OU 1987). Porsmose har naturligvis ikke kunnet kende dette arbejde.

⁶ Snarest endda efter 1600 og 1630 – hvad en sammenstilling af hovedgårdstakster (trods deres kamerale karakter) tyder på.

væsentligt over det resultat, Gunnar Olsen nåede til, selvom man her må tage i betragtning, at dennes teknik – kasuistik – afveg fra Porsmoses, og at hans undersøgelsesobjekt var storgodsdriftens udvikling og ikke kulturlandskabets. Skal man rette indvendinger mod Porsmoses opgørelser, ligger de i den noget svævende kronologi. Han understreger flere gange, at hovedparten af nedlæggelserne må have fundet sted inden 1682, men tidsfæster iøvrigt kun århundredevis. Netop en udskillelse af 1600-tallet vilde have været af væsentlig interesse for dynamikken i den udvikling, som beskrives og diskuteres, og som kronologisk modsvares af hovedgårdsekspansionen.

Dernæst godsarronderingen, der (s. 110ff., 124ff.) nærmest anskues lineært som et produkt af »progressive«, kapitalstærke og økonomiske bevidste godsejeres indsats, Johan Friis', Erik Hardenbergs, Jacob Ulfelds, Christoffer Walckendorffs. Anm. er dog stærkt i tvivl om, hvorvidt målemetoden – beregning af, hvor mange af et sogns gårde, der hørte til den lokale hovedgård (Jf. kortene s. 129, 133 og 140) – fordi udviklingen ikke forløb kontinuerligt, og fordi der i et sogn oftere lå flere herregårde (hvoraf en del til overflod blev nedlagt undervejs).⁷ Mere hensigtsmæssigt vilde det være at måle godsarronderingen ved at relatere det indensognske eller geografisk nærmeste fæstegods til det samlede godskompleks, specielt når det kan sammenholdes med hovedgårdens størrelse og potentiale, dvs. de faktorer, der er relevante for dens omfang, drift og rationalitet.

En samlet måling efter dette princip lader sig for Fyns vedkommende ikke gennemføre før begyndelsen af 1660'erne på grundlag af de adelige jordebøger i rentekammerarkivet. På enkelte godser – Glorup, Ravnholt, Kjærsgård, Ulriksholm – var arronderingen da vidt fremskreden, på andre meget langt fra. På Vedtofte og Skovsbo androg det indensognske fæstegods 1583 ca. 17%, i 1660/61 26%, på Ulfeldsholm 1588 ca. 45%, i 1662 56%. Bedst har Porsmose kunnet beskrive udviklingen og balancen mellem hovedgård, fæstegods og hoveriet på Ulriksholm (s. 130-34, 142f., 162) og Ravnholt (s. 136-39, 158, 165f.) på grundlag af egne og andres studier. Endelig hoveriet, som gentagne gange beskrives som »stigende« eller »i stærk vækst« uden konkretisering (f.eks. s. 110, 125, 130, 146, 161, 227f.). Det er muligt, at forf. har villet forbeholde den mere indgående behandling for sit senere arbejde; i så fald må de følgende kommentarer

⁷ Det er lidt vildledende at tale om »adelige hovedgårde« 1682 og 1770. Det er utvivlsomt rigtigt, at arronderingsprocessen er et forholdsvis sent fænomen, at den hører sammen med de komplicerede forhold og hovedgårdsekspansionen i 1600-tallet, således som Jens William Jensen har påvist i en række afhandlinger; jfr. senest Kongemagt og samfund i middelalderen. Festskrift til Erik Ulsig. Århus 1988, s. 430 med note 5-6.

blot opfattes som et *memento*. Nu bør man for det første nok skelne mellem hoveripligtens udbredelse, dens omfang og dens art, og for det andet må det beklagelsesvis fastslås, at en sikker bedømmelse endnu ikke lader sig gennemføre før reformtiden, da dr. Skrubbeltrangs studier muliggør et nøjere indblik. Den skinbarlige sandhed er desværre den, at ugedagsbestanden ved midten af 1600-tallet ikke giver noget sikkert mål for arbejdspligtens udbredelse og omfang. Det vilde føre til det noget paradoksale resultat, at der bestod noget af en omvendt proportionalitet mellem herregårdenes størrelse (i td.htk.) og ugedagspligten, og at ugedagsbyrden på adelsgodserne (målt i td.htk. pr. ugedagsbonde) har været gennemsnitligt det dobbelte af, hvad kronen krævede på sine godser.

Ugedagsfænomenet, nyoprettelse eller udvidelse af hovedgårde og ladegårde osv. har først og fremmest interesse som finanssociologiske reaktionsfænomener i den dramatiske periode 1630-62. Det er naturligvis givet, at hovedgårdsekspansionen i dette tidsrum har krævet tilpasning af hoveriet, som iøvrigt langt fra begrænses til hovedgårdssognet; det gjorde principielt kun skattefriheden. Tilbage står da tillige det meget væsentlige spørgsmål, om den mulige driftsintensivering under enevælden ikke snarest har været ansvarlig for hoveriets mest drastiske vækst. Vi ved det endnu ikke.

Disse brist i præcisionen af begrebsapparatet og kronologien klæder ikke syntesen, men de anfægter på ingen måde Porsmoses hovedsynspunkter. Til de væsentligste hører som nævnt påvisningen af, at herregårdene i skovbygderne siden senmiddelalderen beslaglagde skov- og engressourcer i et sådant omfang, at bondesamfundet, specielt i sletteområderne, i 1700-tallet blev afskåret fra produktionsudvidelse og muligt også produktionsintensivering. Denne iøjnefaldende ubalance satte – fremhæver forf. – i sig selv en strukturel ydergrænse for landsby- og driftsfællesskabet forud for reformerne. Resultatet er vægtigt, specielt om det som hypotese lader sig anvende også udover det fynske univers.

Ligeså vigtig er fremdeles Porsmoses stærke understregning af, at bebyggelsen i tidligt nyere tid underordnes systematisk og rationelt under godsorganisationen, at kulturlandskabet blev en genspejling af det »klassedelte« landbosamfund. For gårdenes vedkommende afspejles udviklingen i stigende stabilitet (bl.a. afgiftsmæssigt), i at bønderne i kraft af deres tilknytning til godserne nærmest får status af livsforpagtere, men også i egalisering, som åbenbart tog fart under enevælden, og som betingedes af dens fiskalsystem, beskatningen af produktionsgrundlaget; i sidste instans greb egaliseringerne også udover landsbygrænserne og bidrog derved til at sprænge landsbyfællesskabet indefra. De hastigt

ekspanderende husmandsgrupper indordnedes ligeledes under godssystemet som arbejdskraftreserver, indtil befolkningsvæksten og ressourceteknapheden påny sprængte rammerne.

Det store og vigtige kapitel VII om gårdbrugervilkår drøfter endelig den materielle belastning af landbruget i afgiftsydelser og korporlige byrder. Forf. fremhæver korrekt, at enevældens beskatningssystem både fjernede adelsvældens skattesubventionering og ved sine ligelige principper tilskyndede godsejerne til godsintern ensretning, bl.a. ved landsbyegalisering. Og ligeledes med rette (og her i overensstemmelse med Thorkild Kjærgaard), at landboreformerne snarere bør ansues som et produkt af konjunkturvæksten fra 1700-tallets midte (og den begyndende driftsrationalisering) end omvendt. Til gengæld er det nok muligt, at han lige velvilligt nok har lånt øre til Kjærgårds betoning af herregårdenes trængsler.

Desværre er den ældre enevældes godsdrift og depressionsperioden indtil 1730'erne endnu *terra incognita* i forhold til de to omgivende opgangsfaser. Det er, som Jens Holmgaard har argumenteret for, sandsynligt, at godsejerne har kunnet få deres andel af konjunkturgevinsten fra 1700-tallets midte, såfremt landgilden er blevet fastholdt *in natura*, og fordi indfæstningerne åbnede en margen for gevinst.⁸ På den anden side må det dog stadig være et åbent og langt fra uvigtigt spørgsmål, om ikke netop den tidlige enevældes lammende fiskalisme – dens absolutte prioritering af hartkornsskatter osv. – snarest er en eller måske endda den afgørende faktor, som har bragt godsdriften ud i et håbløst og urentabelt dilemma eller ligefrem har tvunget godsejerne til en mere håndfast udnyttelse af ressourcerne end under adelsvælden – og da ikke mindst hoveriet, men også ved driftsomlægninger (mejeridrift) på øerne.

Alle disse synspunkter falder udenfor forf.s operationsfelt, fordi han meget naturligt anlægger bondesamfundets synspunkter fremfor herregårdenes. Men i kraft af forf.s egne sammenhænge og den tvivl, de fremfor alt rummer, kræver de først og fremmest forskning omtrent *from scratch* af den tidlige enevældes godsdrift. Ironisk nok er vi bedre underrettet om adelsvældens tidsalder, trods den åbenlyse kildeknaphed. Men disse kætterske synspunkter kræver også en vis holdningsændring overfor det autoritære og lidet forstående enevældige régime, både i forhold til den omvurdering af adelsvælden, som trods alle aversioner er undervejs, og i forhold til den »gårdmandsfarvede« fortolkning af reformtiden. 1988 er ikke blot jubilæumsår for stavnsbåndsløsningen, men sandelig også for Christian V.s matrikels ikrafttræden.

⁸ J. Holmgaard i HT 82. Kbh. 1983, s. 398-402.

Alt i alt giver Porsmoses fremstilling en alsidig og ganske dybtgående, retrospektiv analyse og forklaring af baggrunden for landboreformernes grundlæggende strukturbrud, anskuet fra bondesamfundet. Meget ram-mende karakteriserer han bruddet som en overgang fra økologisk til økonomisk landbrug. Det følgende kap. VIII om landsbyfællesskabets og godssystemets afvikling hører da til bogens udenværker, men trækker linierne op i de nødvendige omrids; alligevel fortaber forf. sig i noget sterile spekulationer over landbosamfundets »klassesdeling«, »udbyt-ningsstrukturer« og »udbytningens grænser«, som næppe fører nogen vegne. Beskrivelserne er holdt i teknisk-generelle vendinger og må være det, al den stund vi endnu savner det tilstrækkelige, empiriske grundlag til at karakterisere den nye fase.

Det meget velkrevne afslutningskapitel IX (»historien i landskabet – efterskrift«) sammenfatter smukt forf.s analyser af landsbyfællesskabet, samler syntesens tråde meget overskueligt. Porsmose kan dermed også slutte sit værk med et *agendum* for kulturlandskabet og dets mange, men truede værdier. Den opmærksomme og indsigtsfulde iagttagelse vil – med bl.a. forf. som *cicerone* – stadig kunne følge den kulturlandskabelige udvikling over århundreder, men sporene må også mane til pietet overfor de stumper, som er tilbage. Og det er nok bogens dybeste og dystre budskab.

Med forbehold for de brist i begrebsmæssig og kronologisk systematisk henseende, og til det geografiske udsyn, som anmeldelsen har fremdraget (og som undersøgelsens senere stadier formentlig vil kunne råde bod på) udfylder Porsmoses disputatsafhandling alle de krav, der med rimelighed kan stilles til en helstøbt syntese. Fornyelsen af disputatstraditionen har fået en lovende start, som blot endnu helt er forf.s egen. Arbejdet vidner om stort og originalt talent, om fleksibel anvendelse af rammeapparatet og om usædvanlige evner til at overføre og udmønte de omfattende, empiriske detailstudier i en helhedsopfattelse af et centralt problem i dansk – eller endda nordvesteuropæisk – samfunds- og kulturhistorie.

E. Ladewig Petersen